

פרשת פקודי תשפ"ב

מישכתי התורה

בס"ד

מבוא למסכת יבמות

קיצור הלכות יבום וחליצה השכיחים בזמן הזה

ראשית נקדים, שקיצור ההלכות נועד כדי לתת מושגים כלליים ראשונים בהלכות יבום וחליצה השכיחים בזמן הזה, ולכן איננו מתייחסים למקרים חריגים או למקרים שהיה הנפטר או היבם נשוי עם כמה נשים, דבר שכידוע נאסר בזמן הזה.

מאחר ומטרת הקיצור היא להקל על הלומדים מסכת יבמות בלימוד המושגים הראשוניים, לכן אין להורות מקיצור זה הלכה למעשה בשום אופן. כמו כן נמנענו מלכתוב כיצד עושים חליצה בפועל, כי הלכות אלו מסורות לבית הדין בלבד.

כתבנו בס"ד את ההלכות לפי מסקנות השו"ע והרמ"א באבן העזר, אע"פ שישנן דעות נוספות גם שם, וגם בראשונים ובפוסקים, שבשעת הדחק גדולי ההוראה מצרפים גם דעות אלו להלכה. בכל מקום שמוזכר בקיצור זה - שו"ע או רמ"א הכוונה היא - לשו"ע אבן העזר בלבד.

תוכן העניינים

- א. מקרים בהם לא נאמרה פרשת יבום וחליצה.
 - ב. באילו מקרים חודשה פרשת יבום וחליצה.
 - ג. באילו מקרים לא חוששים שיש לנפטר אח או בנים.
 - ד. חיוב היבום גם כשברור שלא יולדו ילדים מהיבמה.
 - ה. מי מצווה על מצוות היבום והחליצה?
 - ו. ההבדל המהותי בין קידושי אשה רגילה לבין יבום.
 - ז. ביאור תקנת חז"ל הנקראת "מאמר", שנועדה כדי לקדש את היבמה.
 - ח. הגדרת הכלל: שכאשר היבמה פטורה מיבום - פטורה מחליצה.
 - ט. הטעם שבזמן הזה חולצים ולא מתייבמים.
 - י. קדימת האח הגדול לייבם או לחלוץ.
 - יא. חיוב היבם ושומרת היבם לחלוץ.
 - יב. תקנת הראשונים לגבי ירושת כספי הנפטר.
- כתוב בתורה בספר דברים (כה, ה-ו) "כי ישבו אחים יחדיו ומת אחד מהם - ובן אין לו - לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר. יבמה יבוא עליה ולקחה לו לאשה ויבמה. ואם לא יחפוץ האיש לקחת את יבמתו... ונגשה אליו יבמתו לעיני הזקנים [פי' - בית הדין] וחליצה נעלו מעל רגלו, וירקה בפניו, וענתה ואמרה: ככה יעשה לאיש אשר לא יבנה את בית אחיו". וכו'.

א. מקרים בהם לא נאמרה פרשת יבום וחליצה

א. אדם נשוי שנפטר והותיר אחריו בעת פטירתו בן או בת, או אפילו אם כבר מתו ילדיו, אולם נשאר אחד מצאצאיו בעולם כמו: נכד או נכדה, נין או נינה וכו', בין אם הם מהאשה שהתאלמנה ממנו כעת, ובין אם הם מאשה אחרת, ואפילו אם הם מאשה שחי עמה בהפקרות וללא קידושין או שנולד באיסור מאשה שהיתה נשואה באותו הזמן לאיש אחר כלומר - שהילד הינו ממזר, בכל המקרים הנ"ל נחשב שנשאר לנפטר זרע בעולם, ולכן כשנפטר - מותרת אלמנתו להינשא לכל אדם שתרצה. ואסור לה להתייבם לאחד מאחי בעלה. שו"ע (סי' קנו, א-ב)

ב. האלמנה פטורה מיבום גם אם אותו צאצא גוסס או ששוכב כצמח ומורדם ומונשם לכל ימי חייו. וכמו כן, גם אם הצאצא מת דקה לאחר פטירת בעלה - פטורה מיבום וחליצה. שו"ע שם (סעיף ג).

ג. אם האלמנה היתה מעוברת כשבעלה נפטר, אם ילדה לאחר פטירתו ילד שחי אחר כך לפחות שלוש יום - פטורה מיבום וחליצה, כי נחשב שנשאר לבעלה זרע בעולם.

אולם אם הפילה את העובר או שהולד שנולד נפטר בתוך שלוש יום ללידתו - חייבת ביבום או בחליצה, ועיין בשו"ע (סי' קנו, ד, וסי' קסד, ב-ו).

ד. כל אלמנה שנשאר לבעלה שנפטר זרע בעולם, אסרה עליה התורה באיסור לאו להינשא לאחד מאחי בעלה. איסור הלאו חל על שניהם, על האלמנה ועל האח. ואם הם נישאו חלילה ואפילו בשגגה - הם חייבים להתגרש מיידית, והעונש על לאו זה הינו כרת ר"ל.

ב. באילו מקרים חודשה פרשת יבום וחליצה

ה. אדם שנפטר ובעת פטירתו לא נשאר לו בעולם שום זרע, בין אם הסיבה לכך כי לא נולד לו מעולם ילד, ובין אם נולדו לו ילדים, אולם כל ילדיו וצאצאיו נפטרו בחייו, במקרה זה אם יש לנפטר אח או אחים בעולם בעת פטירתו - חייבת אשתו האלמנה להתייבם. כלומר - להינשא לאחד מאחי הנפטר או שתחלוץ לאחד מהאחים. וכל זמן שלא תתייבם או תחלוץ לאחד מאחי בעלה - אסור לה להינשא לאף אחד בעולם. והיא נקראת בלשון חז"ל - "שומרת יבם". או שנמצאת באיסור "יבמה לשוק".

ו. נחלקו רבותינו הראשונים, מהו הטעם שמותר לאח הנפטר לייבם את גיסתו האלמנה על אף שיש כאן בעצם איסור אשת אח, יש אומרים שמצות עשה של היבום דוחה את איסור הלאו של העריות [תוס' יבמות ג: ד"ה לא תעשה]. ויש אומרים שמכיון שהתורה רצתה שיתקיים מצוות יבום, והאח ישא לאשה את אלמנת אחיו, במקרה זה עקרה התורה את האיסור עריות, ויש כאן רק מצוות עשה של יבום. [רמב"ן בספרו תורת האדם, ויד רמ"ה סנהדרין נג: ד"ה מתיב].

ז. חיוב יבום או חליצה קיים, רק אם נשאר לנפטר בעת פטירתו אח או אחים שנולדו מאביו ואמו, או שנולדו מאביו, אפילו מאשה אחרת שאינה אמו.

אבל אם היה לו רק אחים מאמו בעת פטירתו - פטורה אלמנתו מיבום וחליצה, ומותרת להינשא לכל. שו"ע (סי' קנז, א).

ח. אם לא נשאר לנפטר זרע בעת פטירתו, אולם לאשתו האלמנה יש ילדים מנשואיה הקודמים - חייבת להתייבם או לחלוץ. כי מטרת היבום היא לטובת הנפטר שיצא עירי מהעולם.

ט. מצוות יבום נוהגת רק אם אח בעלה היה בעולם בעת פטירת בעלה. אולם אם האח נולד לאחר פטירת אחיו - אין האלמנה זקוקה ליבום, ורשאית להינשא לכל. אבל אם היו לנפטר אחים נוספים מאביו - חייבת האלמנה להתייבם או לחלוץ לאחד מאחי בעלה שהיו בעולם בעת פטירתו. (שו"ע שם).

י. חיוב היבום או החליצה של האלמנה מאח בעלה קיים, גם אם אותו אח הינו אח יחיד והוא בגדר - טריפה, או צמח או שמורדם ומונשם לכל חייו או שוטה שאינו כשיר לייבם או לחלוץ. ובמקרה זה תישאר האלמנה שנקראת "שומרת יבם" עגונה מבלי יכולת להינשא לאחר, עד שאותו האח יבריא או ימות. (שו"ע סי' קנז, א).

יא. יבום או חליצה יכול לעשות, רק אדם בר דעת שהינו בגיל שלוש עשרה שנה והביא שתי שערות שהם סימן שהוא גדול, מאחר וכתוב בתורה "איש", ואין איש פחות מבן שלוש עשרה שנה.

לפיכך אם לנפטר היה בפטירתו רק אח אחד מאביו שהיה קטן, תצטרך האלמנה לחכות בעגינותה עד שהוא יהיה בן שלוש עשרה שנה, אז יוכל להתירה מעגינותה ע"י החליצה. (שו"ע סי' קסז, ג)

יב. הכרעת השו"ע ושאר הפוסקים, שיבמה חייבת ביבום או בחליצה גם אם האח היחיד של הנפטר המיר את הדת (שו"ע סי' קנז, ד). אמנם מבואר שם בפתחי תשובה (ס"ק ד-ה) שבמצב הזה ישנם מקרים שמצדדים ספיקות נוספים להתיר את שומרת היבם מעגינותה. וההוראה בזה מסורה לגדולי המורים שבדור.

כמו כן אם הנפטר היה מומר ויש לו אח מאביו, חייבת אלמנתו להתייבם או לחלוץ מאחיו (שו"ע סי' קנז, ה).

יג. מצוות יבום וחליצה נוהגת רק באשה שהיתה נשואה לבעלה כדין תורה. אולם אם חיו ביחד ללא קידושין אלא כפריצות - היא מותרת להינשא לכל אדם. (שו"ע סי' קנז, ג).

ג. באילו מקרים לא חוששים שיש לנפטר אח או בנים

יד. אם לא הוחזק מעולם שיש לנפטר אחים, וכל שכן אם אמר לאשתו כשהתחתנו בפירוש שאין לו אחים - אינו נאמן לומר לה אח"כ במהלך חייהם המשותפים, שיש לו אחים, ובזה להוציאה מחזקת ההיתר שיש לה - שאינה זקוקה ליבום, אם ימות ללא ילדים. ולכן רק אם יבואו שני עדים ויעידו שידועים שיש לו אח שחי במקום מסוים או אם היא תודה שידוע לה שיש לו אח חי, במקרים אלו בלבד תחשב בפטירת בעלה "שומרת יבם", ותצטרך להתייבם או לחלוץ לאותו האח. (שו"ע סי' קנז, ו)

טו. כמו כן, אם הנפטר אמר לאשתו לפני חתונתם, שלמרות שיש לו אחים אבל יש לו גם בן או בנים, במקרה זה למרות שבמהלך חייהם המשותפים חזר בו ואמר לה שאין לו בנים - אינו נאמן להוציא את אשתו מחזקת ההיתר שהיה לה שאינה זקוקה ליבום.

אולם אם לפני פטירתו חזר בו ואמר לאשתו ששיקר אותה ואין לו בנים, לדעת הרמ"ה תצטרך חליצה מחמת הספק, כי חוששים שמא לפני פטירתו מתחרט כדי שלא יענישו אותו בשמים שהתיר יבמה לשוק להינשא ללא חליצה. אולם הכרעת השו"ע ורוב הפוסקים היא - שגם במקרה זה לא נאמן הנפטר להוציא את אשתו מחזקת ההיתר שלה להינשא לכל ללא חליצה. (שו"ע סי' קנז, ז).

ד. חיוב יבום גם כשברור שלא יולדו ילדים מהיבמה

טז. כתוב בתורה (דברים כה, ו) "והיה הבכור אשר תלד [פי'] - היבמה מהיבם] יקום על שם אחיו המת, ולא ימחה שמו מישראל". נמצא שלפי פשוט הכתוב, מטרת היבום היא - שהאלמנה תוליד ילד מהיבם על שם אחיו שמת ללא זרע, כדי שישאר לנפטר שם ושארית בעולם. אלא שהקב"ה רצה שדבר זה ייעשה רק על ידי אחיו מאביו ולא על ידי שקרוביו האחרים ישאו את אלמנתו.

יז. למרות האמור, אם בשעת פטירת הבעל, האלמנה הינה זקנה מופלגת שודאי לא תוכל ללדת. או שהיבם הינו כעת זקן מופלג ולמרות שיכול להזדווג עמה, אבל אין לו את כח ההולדה. מכיון שבטבעם היה להם במהלך חייהם את כח ההולדה, לכן האלמנה הינה בגדר "שומרת יבם", וחייב היבם לחלוץ לה כדי להתירה להינשא לכל. (שו"ע סי' קעב א-ד).

יח. מאחר ומצוות יבום וחליצה קיימות רק אם נפטר אדם ללא ילדים, לכן אמרו חז"ל שניתן לעשותן רק לאחר שעברו שלושה חודשים מלאים שהם תשעים יום מפטירת הבעל, שאז נדע בוודאות שלא נשאר ממנו זרע.

לפיכך אפילו אם האלמנה מבוגרת מאד שברור שלא התעברה לאחרונה, או אפילו בזמנינו שניתן לברר את הדבר על ידי בדיקות דם, חייבת האלמנה לחכות שלושה חודשים מפטירת בעלה לפני שתתייבם או תחלוץ. (שו"ע סי' יג, א-ב, וסי' קסד, א)

ה. מי מצווה על מצוות היבום והחליצה?

יט. ליבם את "שומרת היבם" - זוהי מצוות עשה מהתורה [מצוה - תקצח בספר החינוך], וכן מצוות חליצה לשומרת היבם - הינה מצוות עשה מהתורה [מצוה - תקצט בספר החינוך]. אלא שנחלקו רבותינו האחרונים, האם רק היבם מצווה במצוות אלו, מאחר ומטרתן היא הולדת ילד, ורק האיש מצווה בפרו ורבו. או שיש כאן גזירת הכתוב לקיים מצוות אלו לתועלת הנפטר, ומאחר ולצורך כך צריכים גם את האלמנה, לכן גם עליה חלה המצווה להתייבם או לחלוץ.

הנפקא מינה בין הדעות הינה, אם היבם רוצה ליבם או לחלוץ והאלמנה מסרבת, האם רשאי ביה"ד לכופ אותה לפחות לחלוץ, כמו שמחויבים ביה"ד לכופ לקיים מצוות עשה. שבנידון דנן רק לדעה שהיא גם חייבת במצוות אלו, ניתן לכופ אותה להתייבם או לחלוץ. (חינוך מצוות תקצח - ט, שו"ת הר"ן סי' סא, ים של שלמה יבמות פ"ד סס"י יח, ועוד).

ו. ההבדל המהותי בין קידושי אשה רגילה לבין היבום

כ. כל אשה מתקדשת לבעלה רק אם הוא נותן לה כסף או שווה כסף כמו טבעת וכדומה. או שמקדשה בשטר. או שבא עליה לשם אישות. וקידושין אלו נעשים מרצון שניהם. כאשר לפני כן אומר המקדש לאשה בנוכחות שני עדים כשרים, למשל: הרי את מקודשת

לי בטבעת זו, בכסף זה וכדומה. [פרטי ההלכות מבוארים בתחילת פרק ראשון במסכת קידושין, וש"ע מס' כו ואילך].

לאחר הקידושין, למרות שהאשה כבר אשת איש, צריך הבעל לעשות גם נישואין כדי שיתור להם לחיות חיי אישות, ושירש אותה וכו'. הנישואין נעשים ע"י הכנסת האשה לחופה.

החופה נעשית - או כאשר מתייחדים הזוג בפני עדים במקום סגור למשך זמן שראוי לזיווג, כאשר העדים נמצאים מחוץ לחדר. או ע"י אופנים אחרים שמהותם - הכנסת האשה לרשות בעלה. ובזמן הזה עושים את כל הדברים, כדי לצאת את כל השיטות. [ועיין בשו"ע וברמ"א סי' נה, א ובמפרשיהם].

כא. שונה לחלוטין קשר האישות שנעשה בין היבם לשומרת יבם מיד עם פטירת בעלה, וכדלהלן.

התורה קשרה בקשר אישות את היבם ליבמה. ואם יש לבעלה כמה אחים - היא קשורה בקשר אישות לכל אחד מאחי בעלה. קשר זה נקרא - "זיקה", ומהותו - שהתורה הקנתה ליבם את היבמה בקשר שהוא כעין קידושין.

כב. בגלל הזיקה שיש בין היבם ליבמתו, אסור ליבמה באיסור לאו להינשא לאדם אחר כל זמן שאחד מהיבמים לא יחלוץ לה. ואם נישאת לאדם זר לפני החליצה - חייבת להתגרש ממנו מיידית.

כג. מהתורה לא מועיל שהיבם יתן גט ליבמה. אלא רק החליצה מפקיעה ממנה את זיקת האישות שביניהם. ואם ישנם כמה יבמים, מספיק שאחד מהיבמים יחלוץ לה ובוזה תהיה מותרת להינשא לכל.

אמנם חז"ל אסרו לה לאחר החליצה להינשא לכהן, כי דימו את החליצה לגרושה שקיבלה גט, שנאסרה מהתורה להינשא לכהן. (שו"ע סי' קסו, ב וסי' קע, ב).

כד. קשר הזיקה שבין היבם ליבמה, אסור על היבם לשאת את כל קרובות יבמתו. ולכן למרות שחלץ לה או אפילו אחד מאחיו חלץ לה, אסור לו לשאת את אחותה או בתה וכדומה. (שו"ע סי' קנט, ה).

כה. יבם שרוצה לשאת את יבמתו, כדי שיחיו מעתה כמו כל בעל ואשה נשואים - יכול מהתורה לשאתה רק ע"י יבום הנעשה בעת הזיווג הראשון שביניהם. ומהתורה אם מקדשה ע"י כסף או שטר - היא נשארת עדיין בגדר "שומרת יבם", ורק הזיווג עושה את הנישואין ביניהם. (שו"ע סי' קע, ב).

כו. מאחר והתורה קשרה בקשרי אישות את היבם עם היבמה בעל כורחם, לפיכך בשונה מכל קידושין שנעשים בהסכמת המקדש והאשה כמבואר בשו"ע סי' מב. לעומת זאת ביבום - גם הביאה שנעשית ביניהם לצורך הנישואין, לא צריך שתיעשה בהסכמת אף אחד מהם. לפיכך אם כפה היבם את היבמה להזדווג לו או שגויים כפו את שניהם להזדווג - נקנתה בכך היבמה ליבם, והיא מעתה אשתו לכל דבר. (שו"ע סי' קסו, ז).

כז. מאחר והתבאר שלא צריך דעת לקנין של היבם, לכן יש מהראשונים (שו"ת הרשב"א ח"ד סי' שכח) שסוברים, שמוטלת על היבם רק המצווה ליבם ע"י הזיווג, אולם מעשה קנין האישות נעשה מאליה מהשמים, ואין היבם שותף בכך.

אולם ישנם מרבתינו הראשונים, והאחרונים שסוברים, שהיבם בזיווגו הראשון עם היבמה, מלבד שמקיים בכך מצווה, הוא גם עושה בכך קנין אישות.

אחת מהנפק"מ שבין דעות אלו היא, האם צריך שיהיו עדי יחוד על הזיווג. כלומר, שהעדים יעמדו מחוץ לחדר בו הם מזדווגים. לדעה הראשונה שהיבם לא עושה קנין - לא צריך עדים על היבום, ומספיק שהם מודים שנעשתה הביאה.

אולם לדעה השניה - חייב שיהיו שני עדים כשרים שיעידו על יחוד היבם והיבמה, כמו שיש בכל קנין קידושין ונישואין. מאחר ועדי הקידושין - הם אלו שיוצרים את קיום קנין האישות, ואינם משמשים רק כעדי ראיה. [ועיין ברמ"א סי' קסו, ב, ובבית שמואל שם סי' קב, ופתחי תשובה שם סי' קו, במנחת חינוך מצוה תקצח סי' קה, תוס' הרא"ש יבמות נא: ד"ה אי, ריטב"א קידושין יב: ד"ה דרב ועוד].

ז. ביאור תקנת חז"ל הנקראת "מאמר" שנועדה לקדש את היבמה כח. תקנו חז"ל, שהיבום ייעשה באותו אופן שאדם מקדש אשה רגילה. ולכן היבם צריך לקדש בתחילה את היבמה בהסכמתה ע"י כסף, טבעת [או בשטר] לפני שני עדים כשרים, ויאמר לה לפני נתינת הטבעת: הרי את מקודשת לי בטבעת זו וכו', ואח"כ יכניסה לחופה לשם נישואין, ויתכוון שעושה זאת כדי להקים שם לאחיו (כמבואר בדרכי משה סי' קסו, ב וברמ"א שם).

קידושין אלו נקראים בלשון חז"ל - "מאמר", כי נעשו במאמר החכמים (רמ"א סי' קע, ב).

אולם אם היבם לא קיים את תקנת חכמים, וקידשה בביאה בלבד בפני עדי יחוד - היבמה מקודשת לו, ולא צריך אח"כ לקדשה גם ע"י "מאמר". אולם היבם הוא עז פנים שעבר על דברי חז"ל. (שו"ע שם).

כט. לאחר שהיבם בא פעם אחת על יבמתו, בכך הוא עקר מהם לצמיתות את האיסור לשאת אשת אח שהיה עליהם. לכן מעתה הם כמו כל זוג נשוי אחר. ואם אח"כ ירצו להיפרד, הם יתגרשו ע"י גט בלבד. כמו כן, אם לאחר גירושיהם ירצו להינשא בשנית - יוכלו להינשא, כי האיסור אשת אח נעקר מהם. (תוס' יבמות ח: ד"ה מלמד).

ח. הגדרת הכלל: שכאשר היבמה פטורה מיבום - פטורה מחליצה ל. כלל אמרו חז"ל ביבמות (ז): כל העולה ליבום - עולה לחליצה. וכל שאינו עולה ליבום - אינו עולה לחליצה. ולכן כל יבמה שאסורה ליבם באיסור ערוה נוסף, חוץ מהאיסור שהיא אשת אחיו - אינה מתייבמת. וממילא אינה זקוקה גם לחליצה. ולכן לאחר מיתת בעלה היא מותרת להינשא לכל.

לא. דוגמא לנידון שבסעיף הקודם. אדם שהיה נשוי למשל עם בת אחיו, שמותר להינשא לה, ואח"כ נפטר ללא ילדים. שכעת יוצא שאחיו היבם צריך לייבם את בתו כלומר - שהאבא ישא את בתו. לפיכך מאחר ובנישואין אלו נוסף כאן איסור ערוה חדש - לכן אין כאן מצוות יבום, וממילא היבמה פטורה גם מחליצה, ומותרת לכל.

לב. אמנם במקרה האמור בסעיף הקודם, אם יש לאבי היבמה אח או אחים נוספים - היבמה צריכה להתייבם או לחלוץ מאח אחר, למרות שמאביה פקעה מצוות יבום. (שו"ע סי' קעה, ב).

לג. אם הנפטר היה נשוי לכמה נשים [לפני שהתקבל חרם דרבינו גרשום או שנשאן במדינות ספרד] ואחת מנשותיו היתה אסורה על היבם באיסור ערוה נוסף כגון, שהיתה אחותה של אשתו, במקרה זה והדומים לכך - כל הנשים של הנפטר הותרו להינשא ללא צורך

יבום וחליצה. מושג שנקרא "צרת ערוה". ובנידון הזה ובאופנים דומים לכך עוסק רוב הפרק הראשון במסכת יבמות. ומאחר ולא שכיח בזמן הזה שאדם יהיה נשוי עם כמה נשים - לכן לא נאריך בכך.

לד. ישנם מקרים שמהתורה מותר ליבמה להתייבם, אבל מחמת איסור עריות מדרבנן או בגלל ספיקות שונות לגבי הנישואים שלה עם הנפטר או עם היבם - נאסר עליהם להתייבם, לפיכך למרות שמדרבנן אינה יכולה להתייבם, אולם מכיון שמהתורה יש ביניהם עדיין זיקה ודאית או ספק זיקה, לפיכך כדי לעקור זיקה זו - חייבת היבמה לחלוץ ליבם, ורק לאחר מכן תהיה מותרת להינשא לאחר.

לה. שומרת יבם שנישאת לאדם זר אפילו בשגגה כגון, שלא ידעה שיש לבעלה אח חי בעולם או שטעתה בדין וחשבה, שאם היה לנפטר בן אפילו שמת בחיי אביו, אין היא זקוקה ליבום וכדומה - צריכה להתגרש מיידית מבעלה ואפילו אם נולדו להם ילדים. ולאחר הגירושין יחלוץ לה היבם, ואחרי זה תהיה מותרת להינשא לאנשים אחרים. לגבי החזרה לגרוש שלה, וכשרותם של הילדים עיין בשו"ע (סי' קנט, ב), ובהגהות רעק"א שם, ובפתחי תשובה שם (סי' ק"ז).

ט. הטעם שבזמן הזה חולצים ולא מייבמים

לו. גם היבום וגם החליצה נחשבים קיום מצוה מהתורה. אלא שנחלקו חכמים עם התנא אבא שאול ביבמות (לט): איזה מצוה קודמת. לחכמים - מצוות יבום קודמת למצוות חליצה. כלומר, לכתחילה עדיף לייבם, ורק כשלא ניתן לעשות יבום או כשהיבם מסרב לייבם - יחלצו לאלמנה.

ולדעת אבא שאול, מכיון שחוששים שמא היבם לא מתכוון בנשואיו עם אשת אחיו לקיים מצוות יבום, אלא שחפץ להינשא לה מסיבות אישיות כמו: נוי האשה או עושרה הכספי וכו', שבאופן הזה לדעת אבא שאול אסרה התורה על היבם לשאת את אשת אחיו גם לאחר פטירתו, לכן הוא סובר, שמצוות חליצה קודמת ליבום.

לז. מנהג ישראל לפסוק כמו אבא שאול. ולכן בתי הדין בישראל לא מאפשרים לייבם, גם לאותם שנוהגים בשאר הדברים כדעת מרן השו"ע, ואפילו אם שניהם רוצים לקיים את מצוות היבום.

אולם בדיעבד אם היבם בא על יבמתו בנוכחות שני עדים כשרים - הקידושין ביניהם חלו, ולא מפרידים אותם (שו"ע סי' קסה, א).

לח. הפוסקים דנו במקרים שמבחינה הלכתית לא ניתן לחלוץ, האם במקרה זה מתירים את היבום כדי שלא תישאר האלמנה עגונה כל ימי חייה, ועיין בפתחי תשובה (סי' קסה ס"ק ג). וההכרעה בזה מסורה לגדולי ההוראה שבדור.

י. קדימת האח הגדול לייבם או לחלוץ

לט. מצוות יבום או חליצה הינה על האח הגדול, ואפילו אם אינו הבכור כגון, שיש להם אחות שנולדה ראשונה. ואם האח הגדול לא רצה ליבם או לחלוץ, שאר האחים מצווים בכך לפי סדר גדולתם. אולם אם אף אחד מהם לא רוצה - חוזרים לאח הגדול וביה"ד כופים אותו שיחלוץ. (משנה יבמות (לט). שו"ע סי' קסא, ד).

מ. אם קדם אחד מהאחים הצעירים וחלוץ ליבמה - אפילו כשהאח הגדול הסכים לייבם או לחלוץ לה - חליצת האח הצעיר מועילה, והיא מותרת להינשא לכל. (שו"ע סי' קסא ד - ז)

מא. אם היבם נשוי לאשה, למרות שרוצה לייבם - כופים אותו לחלוץ. מהרי"ק (שרש קב), רמ"א (סי' א, י), ורמ"א (סי' קסה, א).

מב. אם האח הגדול גר במדינה רחוקה, והאח הצעיר גר במדינה שבה גרה שומרת היבם, והאח הצעיר אינו רוצה לחלוץ, אם ישנה אפשרות כספית ומעשית לשומרת היבם שתסע למקום מגורי האח הגדול - אין כופים את הקטן לחלוץ. אולם אם אין אפשרות כזאת - ביה"ד כופים את האח הקטן לחלוץ. (שו"ע ורמ"א סי' קסא ד-ו, ובבית שמואל שם ס"ק ו-ז, פתחי תשובה שם ס"ק ה).

יא. חיוב היבם ושומרת היבם לחלוץ

מג. שומרת יבם, שהיבם רוצה לחלוץ לה, אלא שהיא מסרבת לחלוץ, ומעוניינת להישאר במצבה הנוכחי - ביה"ד מחייבים אותה לחלוץ. אבל אם שניהם הסכימו שלא לחלוץ - רוב הפוסקים נוקטים שלא כופים אותם לחלוץ.

אולם המהרש"ל ביש"ש יבמות (פ"ד ס"י י"ח) כתב - שכופים את שניהם לחלוץ מדין כופים על המצוות, כי לשיטתו - גם על היבמה יש מצווה לחלוץ. ובפשטות גם מהווה במדבר פ' חוקת (דף פד). משמע שכופים אותה לחלוץ, כי זהו טובת תיקון נשמת הנפטר. [ועיין בשו"ע סי' קסה, ג ובבית שמואל שם ס"ק ט, ובט"ז שם ס"ק ה, שו"ת חכם צבי סי' א, ובפתחי תשובה שם ס"ק ז].

מד. שומרת יבם שתובעת מהיבם שיחלוץ לה והוא מסרב לחלוץ, למרות שהתורה ציוותה עליו לחלוץ - מותר להטעות אותו שיקבל כסף רב אם יחלוץ, ולאחר החליצה - לא צריכים לתת לו מאומה. ותמיד עדיף להטעות את היבם מאשר לכופו אותו לחלוץ. (שו"ע סי' קסט, ג)

מה. אין היבם או היבמה יכולים לעשות שליח או שליחה שיחלצו במקומם. כמו כן, צריך ששניהם יכוונו בשעת החליצה, שעל ידי החליצה - היבמה תהיה מותרת להינשא לכל. (שו"ע קסט, מד)

יב. תקנת הקהילות לגבי ירושת כספי הנפטר

מו. מעיקר הדין, יבם שחלוץ ליבמתו, מקבלת היבמה מנכסי בעלה שנפטר את כתובתה, ואת שאר כספי הנפטר מחלקים היוורשים ביניהם לפי הלכות ירושה שקבעה התורה.

אולם רבותינו הראשונים מתקופת המהר"ם מרוטנבורג ז"ל תקנו, שכדי שהיבמה לא תתעגן, והיבם יסכים לחלוץ לה - היבם שיחלוץ לה יקבל מחצית מנכסי אחיו שנפטר. אלא שנציין, שישנם הבדלים בגדרי תקנות אלו בין הקהילות. [רמ"א סי' קסה, ד, שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג סי' תקסג, שו"ת תרומת הדשן ח"א סי' רכ, וח"ב פסקים וכתבים סי' רסב - רסד וע"ש].

יהי רצון מלפני אבינו שבשמים, שלא תבואנה בנות ישראל - לא לידי חליצה, ולא לידי יבום.

[לקוח מסדר החליצה בקצרה שמובא בשו"ע ס"י קסט, נו]